

Irena Krumes Šimunović

JEDNORJEČNI CRKVENI NAZIVI 18. STOLJEĆA U DIJAKRONIJSKOJ PERSPEKTIVI

dr. sc. Irena Krumes Šimunović, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, ikrumes@foozooz.hr, Osijek

izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'373.46:282"17"
238.1(497.5)"17"

rukopis primljen: 25. 2. 2015.; prihvaćen za tisak: 21. 5. 2015.

U radu je ekscerpcijom crkvenog nazivlja iz reprezentativnog korpusa katekizama na hrvatskom jeziku, tiskanih tijekom 18. stoljeća, zabilježen velik broj danas poznatih, ali i potpuno nepoznatih crkvenih naziva. Odabrani korpus katekizama smatra se udžbeničkom literaturom za katolički vjeronauk u kojoj znanstveni stil prevladava nad književnoumjetničkim. Prati se izraz ekscerpiranih crkvenih naziva u dijakronijskoj perspektivi kako bi se pokazala uporabna norma (kao i značenje) u istovrsnim djelima tijekom stotinu godina. Među prikazanim primjerima primijećene su i određene izrazne varijante. Komparativnom analizom izraza i značenja povijesnih i suvremenih naziva uočavaju se posebnosti u značenjskim odnosima crkvenih naziva. Značenjska struktura crkvenog nazivlja upućuje na činjenicu da je terminologizacija crkvenoga nazivlja u 18. stoljeću provedena, ali da su postojale razlike u nekim izrazima i značenjima u odnosu na suvremeno crkveno nazivlje.

Ključne riječi: crkveno nazivlje; strukovni jezik; katekizmi; povijest hrvatskoga jezika; 18. stoljeće

1. Uvod

Višestoljetan razvoj kršćanske terminologije¹ svjedoči o bogatom sloju hrvatskoga leksičkog korpusa koji odražava jezičnu povijest i upućuje na razvijen znanstveni stil: „Hrvatska jezična elegancija nije od jučer ni od iliraca, nego su je postupno i uporno gradili svi naraštaji od opata Držihe do dana današnjega” (Vončina 1992/1993: 529).

¹ Do sada je u našoj literaturi korišteno više naziva bliska, ali nejasna opsega značenja: kršćanska terminologija (Šetka 1976), teološka terminologija (Brozović 2008: 90; Pederin 1971: 504), teološko nazivlje (Kovačević 1998: 11), liturgijska terminologija (Šaško 2004: 807), crkvena terminologija (Malić 2002).

Povijesno je crkveno nazivlje² sastavni dio hrvatskoga jezika, a njegova uloga u stvaranju standardnog jezika bila je u prošlosti vrlo velika: „crkveni jezik stvara jezične navike i utire put nacionalnoj homogenizaciji književnog izraza” (Gabrić Bagarić 2002: 1076). Posebno je zanimljiva pojava bogatog sloja crkvenog nazivlja tijekom 18. stoljeća jer se tada tiskaju brojni priručnici i udžbenici različite namjene, a ne samo za potrebe Crkve³. Polivalentnost hrvatskoga jezika 18. stoljeća ogleda se u brojnim prijevodima i prilagodbama školskih udžbenika što upućuje na sustavno stvaranje nazivlja mnogih struka⁴. U tome svakako predvode priručnici i stručni tekstovi katoličke crkve u koje uvrštavamo i katekizme.

2. Teorijska polazišta

Specijalizirani jezik čine nazivi koji su dio standardnoga jezika, odnosno jezika kao sustava. Svaki se naziv sastoji od jezičnog sadržaja ili značenja i jezičnog izraza kojim je pojam označen⁵. Kako bi se ovdje proučili nazivi u povijesnom kontekstu, potrebno je poći od činjenice da se tijekom vremena mijenjaju i značenja i njihovi izrazi s dijakronijskog gledišta (Temmerman 2000: 16). Dijakronijski pristup doprinosi razumijevanju pojava koje su utjecale na nastanak naziva i na njegovo konceptualno polje koje zauzima u jednom jeziku. Analizi crkvenih naziva prilazi se dijakronijski tako da se prikupljaju jednorječni crkveni nazivi u korpusu katekizama nastalih u razdoblju od stotinu godina (18. stoljeće). Dijakronijskom okomicom smatra se povijesni kontinuitet u uporabi istoga naziva (izraza i sadržaja) u stručnim djelima različitih autora (svećenika) koji se smatraju hrvatskim piscima⁶.

3. Ciljevi istraživanja

Ovo istraživanje ima cilj dokazati sljedeće:

1. Postoji sustav crkvenoga nazivlja zajednički svim autorima katekizama koji su podrijetlom iz različitih hrvatskih regija.
2. Sustav crkvenih naziva neovisan je strukovni jezik tijekom 18. stoljeća i sastavni je dio hrvatske crkvene terminologije.

---

² Crkveno nazivlje širi je pojam od liturgijskog nazivlja jer ne obuhvaća nazivlje vezano isključivo za liturgiju, nego i za sakramente, praktičnu teologiju, svećenike, vjerske redove, crkvene objekte, opremu, blagdane, obveze vjernika, život Crkve, predmete. Ovdje je riječ o crkvenom nazivlju rimokatoličke Crkve.

³ U varaždinskoj školi i konviktu vizitator Nikola Gotal naređuje (1714.) da se u školi uči i hrvatski. Hrvatsko kraljevsko vijeće 1778. donosi službenu naredbu da nastavni jezik bude hrvatski (Povijest Hrvata, od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskoga rata, knj. 2, Zagreb 2005: 335).

⁴ M. Moguš piše: „Stoga se može reći da su se u 18. stoljeću mogli 'ilirskom' ikavicom sasvim tečno pisati pjesnički i znanstveni tekstovi, što znači da je taj tip jezika u potpunosti služio potrebama svekolikog duhovnog stvaralaštva u Slavoniji i od Slavonije preko Bosne i Hercegovine do mora” (Moguš 2009: 134). Isto tvrde i Vončina 1997, Kolenić 1998, Znika 1973, Ptičar 1998.

⁵ Prema Bukovčan (2009: 77).

⁶ U istraživanje su uvršteni autori svih hrvatskih regija koji su rođenjem pripadali područjima na kojima se govori idiomima jednog od narječja hrvatskoga jezika.

3. Postojanje hrvatske dijakronijske okomice⁷.

4. Korpus za istraživanje

Crkveno nazivlje ekscerpirano je iz korpusa hrvatskih katekizama tiskanih tijekom 18. stoljeća. Izdvojen je velik broj temeljnih crkvenih naziva poznat i danas, ali i onih koji su bili u službenoj uporabi tijekom 18. stoljeća. Katekizmi su se sadržajem i namjenom nametnuli kao izvorište jezične građe⁸ jer su tijekom 18. stoljeća bili vrlo čitana vrsta djela. Razvoj ove vrste literature upućuje na povijesne putove razvoja hrvatskoga književnog jezika.

Odabrano je više tipova katekizama i autora koji su svojim radom i ugledom ostavili trag u katekizamskoj literaturi⁹. Povezanost hrvatskih krajeva na literarnom planu odrazila se upravo u čitanju i učenju vjerskih istina u katoličkim katekizmima. Katekizmi su u nekim hrvatskim krajevima bili u početku prva i jedina literatura koja je utjecala na izgrađivanje pismenosti. Uloga je katekizama u izgradnji hrvatskoga književnog jezika nemjerljiva. Premošćivali su sve hrvatske regionalne granice i bili ključni u izgradnju jedinstvenoga hrvatskoga jezika.

Da bi se dokazala dijakronijska leksička okomica, pronađeni su crkveni nazivi uvršteni u Tablicu 1 kako bi se uočila uporabna norma u katekizmima tijekom 18. stoljeća. Među odabranim nazivima najviše je onih koji se koriste i danas u istom značenju (vidi Tablicu 1).

---

⁷ Pod hrvatskom dijakronijskom okomicom, i to na razini strukovnog jezika, smatra se zajednički leksički fond (nazivi), koji, unatoč postojanju različitih književnih jezika u 18. stoljeću, pokazuje nadregionalnu povezanost i kontinuitet u dijakronijskoj uporabi.

⁸ Katekizam je izraz koji je kao i kateheza nastao od grčkoga glagola *katehein*. Označuje oblik osnovnog i sustavnoga vjerskog podučavanja, ali i posebnu knjigu ili sažetak kršćanske vjere pripremljen kao pomagalo za katehezu. Općim je postao u XVI. st., a nametnuo se osobito u XVIII. i XIX. stoljeću (Enciklopedijski teološki rječnik, 2009).

⁹ To su: *Mala i svakomu potrebna bogoslovica* (1763) Antuna Kanižlića; *Duhovna pisanica* (Zagreb, 1754) Jurja Muliha; *Nauk kerstjanski kratak slovinskom narodu otkriven* (Venecija, 1745) Inoćenca Grgića, mali katekizam; *Put nebeski* (Venecija, 1707.) Ivana Grličića, veliki katekizam; katekizam *Nauk od poglavatih stvari krstjansko-katoličanskih* Bernardina Leakovića (Budim, 1798), katekizam *Pripovidanje nauka kršćanskoga* Jerolima Filipovića (Venecija, 1750, 1759 i 1765); kontroverzijijski katekizam *Istina katoličanska* Antuna Bačića (Budim, 1732) i katekizamska pjesmarica *Cvit razlika mirisa duhovnoga* Tome Babića (Venecija, 1726). Uvršten je u korpus i prijevod Pougetova katekizma *Uputjenja katoličanska* Ivana Velikanovića koji se svrstava u jansenističke katekizme (usmjeren ka katoličkom prosvjetiteljstvu i reformnom katolicizmu). Većina odabranih katekizama pisana je štokavskom ikavicom koju autori svjesno odabiru iako nisu rođenjem štokavci. Grličić piše štokavskom ikavicom s elementima jekavice i svoj jezik naziva bosanski i slovinski, Babić piše štokavskom ikavicom s elementima jekavice, Bačić piše štokavskom ikavicom, isto i Bačić, Muliha štokavskom ikavicom s kajkavskim elementima, Filipović piše štokavskom ikavicom kao i Leaković, Velikanović i Kanižlić. Grgić rabi štokavsku ikavicu s elementima dubrovačkoga govora.

5. Diakronijski pregled crkvenih naziva u katekizmima 18. stoljeća

Ekscerpcijom crkvenih naziva iz katekizama devet autora identificiran je sloj crkvenih naziva koji su se pojavljivali u katekizmima u razdoblju od stotinu godina¹⁰. U Tablici 1 prikazan je dio navedenih primjera¹¹.

Tablica 1. *Crkveni nazivi u odabranim katekizmima 18. stoljeća*¹²

Grličić (PN) ¹³ 1707.	Babić (CR) 1736.	Bačić (IK) 1732.	Mulih (DP) 1754.	Grgić (NK) 1750.
stvoritelj (A)	stvoritelj (27)	stvoritelj (81)	stvoritelj (93)	Stvoritelj (128)
svemogućstvo (43)	svemogućje (374)		svemogućnost (93)	svemogućstvo (86)
svemoguć (37)	svemoguć (55)	svemoguć (431)	svemoguć (26)	svemoguć (4)
	Kip (52)	kip (198)		kip (1)
sobstvo (29)	sobstvo (52)	sobstvo (6)	sobstvo (24)	sobstvo (1)
Misnik (77)	Misnik (stvari)	Misnik (62)	Misnik (199)	Misnik (37)
čistoća (3)	čistoća (5)	Čistoća (211)	Čistoća (519)	Čistoća (215)
Ustarpljenje (256)	Ustarpljenje (CR pred.3)		usterpljivost (18)	ustarpljenstvo (124)
poniženstvo (20)	poniženstvo (34)		poniženost (18)	podniženstvo (17)
krotkost (254)	kročina (7)		krotkost (518)	krotkost (124) krotkos (XI)
kripost (18)	kripost (tabula)	kripost (štioć.)	Kriposti (28)	krepost (124)
	Eucharistia (164)	Euharistija (295)		Eukaristija (129)
Hostia (76)	Hostia (165)	Oštia (283)	Hostia (39)	
Posvetilište (162)	Posvetilište (75)	Posvetilište (141)	Posvetilište (DP)	Posvetilište (231)
Ženidba (92)	Ženidba (174)	Ženidba (263)	Ženidba (15)	ženidba (224)
vinčanje (174)	vinčanje (174)	vinčanje (413)	Vinčanje (273)	Vjenčanje (222)
pokora (136)	Pokora (146)	pokora (zabil.čl.VII)	Pokora (540)	Pokora (222)
Pomazanje (158)	Pomazanje (170)	Pomazanje (263)	Pomazanje (343)	Pomasanje (222)
Grih (štioć.1)	Grih (24)	grih (207)	Grih (17)	grjeh (143)

¹⁰ Svi primjeri su transkribirani u skladu sa suvremenim slovopisom kako bi se istraživanje usmjerilo na značenje naziva, ali se pritom sačuvalo bilježenje velikog i malog slova prema izvorniku.

¹¹ Svi primjeri analizirani su u doktorskoj disertaciji *Hrvatska crkvena terminologija 18. stoljeća* i nije ih moguće ovdje u cjelini prikazati. Ekscerpirano je oko 2000 crkvenih naziva.

Filipović (PNK) 1750. – 1765.	Kanižlić (MB) 1773.	Velikanović (UK) 1787./88.	Leaković (NOP) 1798.
stvoritelj (28.2)	stvoritelj (9)	Stvoritelj (33)	Stvoritelj (6)
svemogućstvo (29)	Svemogućstvo (126)	svemogućstvo (19)	svemogućstvo (18)
	svemoguć (23)	svemoguć (19) svemoguć (13)	Svemoguć (74)
kip (166.2)	kip (8)	kip (16)	kip (28)
substvo (30) sobstvo (34)	sobstvo (8)	sobstvo (16)	sobstvo (33)
Misnik (72)	Misnik (118)	Misnik (190.3)	Misnik (40)
Čistoća (78.3)	čistoća (29)		Čistoća (474)
ustarpljenje (402)	usterpljenje (127)	Usterpljenje (383)	Usterpljivost (478)
poniženstvo (402)	poniženstvo (138)		poniženstvo (77)
kročina (168)	krotkost (141)	Kročina (392)	krotkost (141)
kripost (34)	kripost (76)	kripost (6)	kripost (12)
Eukaristia (3.3)		Eukaristia (840.3)	Euharistia (184)
	Hoštia (70)		Hostia (186)
posvetilište (131)	Posvetilište (117)	Posvetilište (332.2)	Posvetilište (108)
Ženidba (3.3)	Ženidba (7)	Ženidba (7)	Ženidba (237)
vinčanje (3.23)		vinčani (230)	
Pokora (zabil. čl.IV)	Pokora (7)	Pokora (7)	Pokora (194)
Pomazanje (12)	Pomazanje (124)	Posljednje pomazanje (7)	Pomazanje (213)
grih (201)	grih (63)	grih (8)	Grih (451)

¹² Prazna polja u tablici pokazuju da određeni naziv nije pronađen u katekizmu koji je naveden, no to ne mora značiti da nije postojao u drugim radovima spomenutog autora.

¹³ Uz ime autora katekizma kratica je njegova djela koja će se u radu koristiti i kasnije. Uz kraticu nalazi se i broj stranice na kojoj je primjer pronađen.

Grličić (PN) ¹³ 1707.	Babić (CR) 1736.	Bačić (IK) 1732.	Mulih (DP) 1754.	Grgić (NK) 1750.
grešnik (16)	grišnik (32)	Grišnik (361)	grišnik (200)	grešnik (138)
Jakost (253)	jakost (170)	Jakost (439)	Jakost (20)	Jakos (275)
bogoljubstvo (116)	bogolubstvo (16) bogoljubstvo (127)	bogoljubstvo (51)	bogoljubnost (18)	Bogoljubstvo (XII)
Razum (253)	Razum (5)		Razbornost (20) Razum (20)	Razboričnost (176) Rasboritos (272) Rasum (273)
Triznost (209)	Triznost (4)	triznost (211)	Triznost (20)	
Duh pakleni (33)	Diavao (6) Sotona (27)	Antikarst (497) Diavao (131) Sotona (58)	Satan (285)	Antikerst (143) Antikars (61)
vrag (47)	vrag (35)		vrag (48)	Vrag (140)
	očistilo (34) čistilo (61)	čistilo (421)	čistilište (16)	
Purgatorio (102)	Purgatorio (129)	Purgatorio (421)	Purgatorium (27)	Purgatorijo (103)
Limb (76) Limbo (12)	Limb (61)		Limbus (27)	Limbo (54) Limb (150)
Pakao (12)	Pakao (5)	Pakal (zabil. Razg. VII)	pakao (33)	Pakao (54)
Sacrament (40) Sakrament (štioću 2) Sacramenat (172)	Sakrament (tabula)	Sakramenat (zabil.5)	Sakrament (39)	Sakramenat (14)
Otajstvo (40)	otajstvo (5)	Otaistvo (10)		Otajstvo (4)
zlamenje (105)	zlamenje (53)	zlamenje (99)	zlamenje (111)	zlamenje (4)
Krizma (174) Krizmanje (163)	Krizma (164)	Krizma (zabil.5)	Krizmanje (434)	Krismanje (222)
Karštenje (174)	Karštenje (158)	Karštenje (263)	Kerštenje (40)	Karštenje (222)
Trojstvo (18)	Troistvo (9)	Trojstvo (5)	Troistvo (73)	Trojstvo (1)
Apostol (120)	Apostol (9)	Apošto (štioć.) Apostol (102)	Apostol (2) Apošto (predg.)	Aposto (56)
		Manna (357)	Manna (316 DP)	Manna (X)
	baštionik (184)	baštinik (284)		Baštenik (197)

Filipović (PNK) 1750. – 1765.	Kanižlić (MB) 1773.	Velikanović (UK) 1787./88.	Leaković (NOP) 1798.
grišnik (92)	grišnik (65)	Grišnik (434.3)	grišnik (157)
Jakost (282.3)	Jakost (31)	jakost (389)	Jakost (476)
Bogoljubni (97)	Bogoljubstvo (3) Bogoljubnost (29)	Bogoljubstvo (227)	
Razum (172)	Razum (32)	Razum (392)	Razboritost (469)
Triznost (282.3)	Triznost (29)	Triznost (392)	Triznost (474)
Hodoba Pakljena (200) diavao (4) sotona (482)	Antikerst (143) Đavao (39) sotone (39)	Antikarst (189) Antikerst (313) djavao (2)	djavao (141) Sotona (168)
vrag (322)	vragovi (39)	vrag (2)	
očišćenje (105)	Čistilo (51)	čistilo (11.3) očistnik (344.3)	misto od očišćenja (67)
Purgatorio (519) Purgatorium (108.2)	Purgatorio (17)	purgatorio (344.3)	Purgatorium (67)
Limbo (105)	Limbo (43)		Limbo (68)
Pakal (104)	Pakao (88)	Pako (82)	Pakao (65)
sakramenat (354)	Sakramenat (4)	Sakramenat (zabil.5)	Sakrament (15)
Otaistvo (77)	Otajstvo (4)	otajstvo (17)	Otajstvo (14)
zlamenje (50)	zlamenje (32)	zlamenje (49)	zlamenje (155)
Krizma (38.3)	Krizma (125)	Krisma (39.3) Krizmanje (7)	Krizma (172)
Karštenje (15.3)	Kerštenje (123)	Kerštenje (7)	Kerštenje (159)
Trojstvo (43)	Troica (11) Trojstvo (11)	Trojstvo (16)	Troistvo (93)
Apostol (393)	Apostol (93)	Apostol (216) Aposto (39)	Apošto (75)
Manna (322PNK)		Manna (41.3)	
baštenik (96) baštenici (204)		baštinik (prid.)	baštenik (39)

Grličić (PN) ¹³ 1707.	Babić (CR) 1736.	Bačić (IK) 1732.	Mulih (DP) 1754.	Grgić (NK) 1750.
Naučitelj (štioću 3)		Naučitelj (37)	Naučitelj (7)	naučitelj (1)
odkupljenje (129)	Odkupitelj (27)		odkupitelj (98)	Odkupitelj (258)
				Propeće (147)
Spasitelj (151)	Spasitelj (pred.)		Spasitelj (27)	Spasitelj (4)
Duša (47)	Duša (25)	Duša (41)	Duša (27)	Duša (1)
			blagodarnost (18)	
prilika (35)	prilika (36) na priliku (177)	priličan (8)	prilika (191)	prilika (4)
Vira (predg.)	Vira (52)	Vira (63)	Vira (3)	Vjera (138)
Angel (126)	Angel (stvari)	Angel (zabil.čl.)	Angel (43)	Andjel (25) Andjo (25)
Arkandel (26)	Arhandeo (tabula) Arkangel (9)	Arkangel (474)	Arkandel (77)	Arkandjo (108)
obslužit (predg.)	obslužiti (366)	obslužiti (I)	obsluživati (323)	obsluživati (124)
nepomnja (261)	pomnja (36)	nepomnja (126) pomnja (172)	nepomnja (508)	pomnivo (42) nepomnja (22)
uboštvo (255)	Uboštvo (6)		Uboštvo (338)	Uboštvo (215)
proštenje (138)	Proštenje (tabula)	proštenje (103)	Proštenje (228)	proštenje (74)
nenavidost (204)	Nenavidost (344)	nenavidost (133)	Nenavidost (18)	nenavidost (275) nenavidost (283)
milosardje (253)	milosarde (štioću) milosardie (9)	Milosardie (48)	miloserdnost (93) miloserdje (300)	Milosardje (288)
iskarnji (245)	iskarnji (368)	Iskarnji (I A)	Iskarnji (2)	Iskarnji (283)
pomanjkati (30) pomanjkanje (30)	pomanjkati (48) pomanjkanje (145)	pomanjkanje (81)	pomanjkanje (307)	pomanjkanje (241) pomanjkanje (164)
ponukovati (81)	ponukovati (49)	ponukovati (59), (92)	ponukovati (Prid.5)	ponukovati (IX)
daska (29)	daska (168)	daska (79)	daska kamenita (269)	ploča (168)

Filipović (PNK) 1750. – 1765.	Kanižlić (MB) 1773.	Velikanović (UK) 1787./88.	Leaković (NOP) 1798.
Naučitelj (41)			Naučitelji (58)
Odkupitelj (399)	Odkupitelj (13)	Odkupitelj (36)	Odkupitelj (83)
Propeće (91)		Propetje (XI)	
Spasitelj (127)	Spasitelj (13)		Spasitelj (361)
Duša (30)	duša (44)	duša (324)	Duša (17)
blagodarstvo (191) blagodarnost (206)	Blagodarnost (29)	blagodarnost (2.3) blagodarstvo (191)	Blagodarnost (474)
prilika (166.2)	prilika (18)	Prilik a (411)	prilika (50)
Vira (naslov)	Vira (76)	Vira (368)	Vira (12)
Andeo (436)	Andel (39) Andeo (65)	Angjel (21)	Angel Gabriel (426)
arkangeo / arkangel (507)	Arkandeo (39)	Arkangjel (22)	
Obslužiti (1.31)	neobsluženje (134)	obslužiti (6) obsluženje (6) obsluživati (395)	obsluženje (356) obslužiti (356) obsluživati (313)
pomnja (ir)	nepomnja (59) nepomnjivo (59)	pomnja (A) nepomnja (392)	Nepomnja (A2)
			uboštvo (419)
proštenja (gov.)	Proštenje (68)	Proštenje (115)	oproštenje (212)
nenavidost (177)	Nenavidost (29)	nenavidnost (351)	Nenavidnost (252) Nenavidnost (101)
Milosardje (nasl.)	Miloserdje(141) miloserdnost (226)	miloserdje (6)	miloserdje (320)
Iskarnji (XXXII)	iskarnji (6)	iskernji (378)	iskernji (356)
pomanjkanje (249) pomanjkati (4)	pomanjkati (81)	pomanjkanje (393)	pomanjkanje (predg.)
ponukujući (228.2) ponukovanje (86)		ponukovati (92)	ponukovanje (316)
daska (130) daska ploče (130)	daska (271)	daske kamenite (394)	Daska (307)

Tablica 1 prikazuje velik broj crkvenih naziva koji se rabe danas, kao i nazive koji su se mijenjali tijekom vremena. Isti crkveni nazivi pojavljuju se gotovo u svih autora u istom značenju.

Crkveni nazivi koji se pojavljuju u vodoravnim nizovima upozoravaju na čestotnost pojave istoga naziva u različitim autora katekizama koji su tiskani tijekom 18. stoljeća, npr. *Posvetilište* (55 PNK.3), *Posvetilište* (75 PN), *Posvetilište* (176 DP), *Posvetilište* (108 NOP), *Posvetilište* (141 IK), *posvetilište* (38 PN), *posvetilište* (120 NK). U ovom nizu razvidno je da većinu naziva u istom značenju koriste svi autori katekizama tijekom 18. stoljeća.

Među takvim nizovima nema mnogo varijanti, a ako postoje, slovopisne su ili fonološke varijante jezičnoga izraza, a ne sadržaja pojma: *Apostol* (CR 9), *Apostol* (120 PN), *Apostol* (2 DP), *Apošto* (75 NOP), *Aposto* (56 NK); *Angel* (126 PN), *Andjel* (25 NK), *Andeo* (436 PNK); *Otaistvo* (10 IK), *Otajstvo* (5 CR); *Sakrament* (štioc.PN), *Sakramenat* (14 NK); *obslužit* (predg. PN), *obslužiti* (366 CR); *nepomlja* (126 IK) i *nepomnja* (508 DP); *Krizma* (174 PN), *Krisma* (39.3 UK); *Hostia* (165 CR), *Hoštia* (70MB), *Oštia* (283 IK), *Nenavidnost* (351 UK) i *Nenavidost* (177 PNK) ili tvorbene varijante *Bogoljubstvo* (PN 129), *bogoljubnost* (29 MB), *baštinik* (284 IK), *baštionik* (184 CR). Varijantnost je u 18. stoljeću bila uobičajena pojava jer je potreba za razumijevanjem sadržaja teksta bila važnija od izraza.¹⁴ Stručni su jezik stvarali pismeni i učeni ljudi, koji su bili u kontaktu s pučkim govornim jezikom¹⁵. Kako je ovdje vidljivo, autori ne moraju stvarati nove izraze jer osnovni nazivoslovni sustav za područje teologije i Crkve već postoji u skladu s uzusima i pojmovnim sustavom struke. Zamjećuje se da se sinonimni nazivi domaćeg i stranog podrijetla u katekizmima pojavljuju istim intenzitetom (*purgatorio*, *čistilo*) kao i sinonimi domaćeg podrijetla (*ženidba* i *vjenčanje*), pa čak i cijeli sinonimni nizovi (*Duh Pakleni*, *Antikarst/Antikerst*, *Diavao*, *Sotona* i *Vrag*). Stranih je naziva neznatan broj i ne nestaju u dijakroniji (*hostia*). Osnovni sloj naziva ustaljen je do današnjeg dana (*Duša*, *Vira*, *Apostol*, *Trojstvo*, *Spasitelj*, *Grih*, *Misnik*, *Krizma*...). Prikazani su nazivi koji su u uporabi tijekom stotinu godina.

6. Analiza značenjske strukture crkvenoga nazivlja

Izdvojeni nazivi smatraju se dijelom specijaliziranoga jezika jednoga razdoblja u povijesti hrvatskoga jezika. Izdvojeni nazivi pratili su se u katekizmima tiskanim tijekom cijelog stoljeća kako bi se uočile promjene u značenju.

S obzirom na to da crkvene nazive možemo pratiti u dijakroniji, moguće ih je analizirati s obzirom na označilac (jezični izraz) i označenik (pojam)¹⁶. Izraz nekih naziva može

¹⁴ Zato što su se katekizmi uglavnom početkom 18. st. slušali jer je pismenost među pukom bila slaba, pogotovo do sredine 18. stoljeća.

¹⁵ Mnogi svećenici leksikografi i pisci prikupljali su rječničku građu među narodom.

¹⁶ Preuzeti su nazivi iz Hrvatskoga terminološkoga priručnika Lane Hudeček i Milice Mihaljević, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2009. Autorice smatraju da je pojam određen svojim opsegom i sadržajem, a sadržaj pojma određen je njegovim svojstvima. Kako bi se pratio razvoj i promjena sadržaja pojma u radu se rabe nazivi *jezični izraz* (označilac) i *jezični sadržaj* (označenik).

biti promjenjiv u vremenu, mogu postojati različite varijante, dok se temeljni nazivi uopće ne mijenjaju. Značenje se u vremenu također može promijeniti, odnosno, može doći do sužavanja ili proširivanja opsega višesmislenoga ili višeznačnoga naziva¹⁷.

Među crkvenim nazivima, u odnosu na današnje nazive, uočavaju se karakteristični odnosi jezičnoga sadržaja (označenik) i jezičnoga izraza (označilac). Uspoređujući jezični sadržaj i jezični izraz moguće ih je razvrstati u posebne skupine:

1. crkvene nazive kojima je značenje nepromijenjeno do danas,
2. nazivi koji danas imaju drugačiji izraz za isto značenje,
3. nazivi čije je značenje danas prošireno ili suženo,
4. nazivi koji su se determinologizirali ili djelomično determinologizirali,
5. nazivi koji su postali historizmima.

1. Crkveni nazivi kojima je značenje nepromijenjeno do danas¹⁸: *apostol, biskupat, blagdan, blažen, bluditi, bludnik, Bog, bogoslovac, božanstven, božanstvo, crkva, čast, čistoća, djevičanstvo, djevica, djevojaštvo, dopuštenje, Došašće, duša, fratar, grješnik, ispovijed, ispovijedati, Otajstvo, oltar, pakao, poganin, pokora, pomast, pomazanje, post, prokletstvo, prorok, raj, vrag, zlo, župnik, želja, ženidba, kadionik, kanon, istinitost, Isus, kršćanin, krstionica, krštenje, križ, kruh, lakomost, licemjernost, lijenost, milosrđe, milost, moljenje, molitvica, mučenik, namjesnik, nasljedovati, navještenje, nebesa, nemilostiv, obećanje, pop, razumnost, sagriješiti, spasitelj, svijetnjak, ubogi, vjerovanje.*

Ovi su nazivi u uporabi i danas i zadržali su isti jezični izraz i sadržaj. Zato ih nije potrebno posebno analizirati.

¹⁷ Ovdje se ne ulazi u analizu metonimije i metafore u proširivanju značenja jer takva analiza nadilazi opseg rada.

¹⁸ Navedeni primjeri čuvaju pisanje velikog i malog slova prema izvornim tekstovima.

2. Crkveni nazivi koji danas imaju drugačiji izraz za isto značenje:

Jezični izraz u 18. stoljeću	Jezični sadržaj	Jezični izraz danas
<i>pripovijdanje</i>	‘navješćivati Radosnu vijest spasenje, Krista i njegov nauk’	propovijed
<i>došastje</i>	‘vrijeme pripreme vjernika za dolazak Gospodnji, Božić’	došašće
<i>propeće</i>	‘križ na kojem je Isus umro’	križ, raspelo
<i>ljublježljivo</i>	‘na ljubazan način, s ljubaznošću’	ljubazno
<i>priljubodinstvo</i>	‘prekršaj bračne vjernosti, grijeh’	preljub
<i>poželjenje</i>	‘jaka želja, ljubavna čežnja prema nekome koga se ne smije željeti, grijeh’	žudnja
<i>obihoditi</i>	‘obilaziti oko oltara’	obilaziti
<i>ostanci</i>	‘svete moći svetaca, ostatak svetačkog tijela, odjeće ili stvari kojima se pripisuje ozdravljujuća moć’	relikvije
<i>razumjenje</i>	‘poznavanje, shvaćanje nauka’	znanje, jasnoća, razumljivost
<i>nenavidost</i>	‘osjećaj povrijeđenosti pomiješan s neprijateljstvom i mržnjom zbog nekoga dobra bližnjega kojim se on ističe’, ‘jal, zavist’	nenavidnost

U ovoj su skupini crkveni nazivi čiji se jezični izraz promijenio, a jezični sadržaj ostao nepromijenjen. Nazivi kojima se jezični izraz promijenio: *razumljenje* danas je razumijevanje, *zabludenje* danas je zabluda, *milostivost* danas je milost, *vjekovječan* danas je vječan. U ovu skupinu ulazi i naziv *psost* čiji je izraz danas psovka, a u prošlosti je nosio i dodatno značenje ‘bogohuljenje, pogrдна riječ prema Bogu’ koje je danas nestalo.

3. Nazivi čije je značenje danas prošireno ili suženo:

Specijalizirani jezični sadržaj u 18. stoljeću	Jezični izraz danas i u 18. stoljeću	Jezični sadržaj danas
dio krunice od deset Zdravomarija; 2. deset zapovjedi Božjih skupno; 3. deseti dio prihoda što se davao za uzdržavanje crkve, svećenika	desetina	deseti dio cjeline, pov daća od deset posto priroda ili prinosa, crkvena ~ voj jedinica, skupina od deset vojnika
1. nevolja koju kršćanin mora strpljivo podnositi, 2. suprotnost	protivština	1. ono što je protivno čemu; suprotnost, oprečnost, 2. protivljenje, odupiranje, opiranje
1. onaj tko prima, posjeduje baštinu, 2. Krist kao baštinik vječne baštine, 3. vjernici su baštinici Božji, subaštinici Kristovi	baštinik	nasljednik, ~ kuće, ~ posjeda
siromaštvo, vrsta kreposti	uboštvo	siromaštvo, bijeda, neimaština
praštanje grijeha od strane Boga, 2. praštanje uvreda od ljudi, 3. praštanje vremenite kazne za grijeh, 4. hodočašće	proštenje	oproštenje, oprost, 2. kat okupljanje vjernika prigodom crkvenih svetkovina, crkveni god
koji uživa najveću sreću, rajsku slavu	blažen	koji je pun sreće, blagosti; sretan, smiren, spokojan
sagriješiti, 2. ustezati se od nečega, ne uzimati hranu, postiti	pomanjkati	ponestati

U ovu skupinu ulaze višeznačni nazivi koji imaju jezični izraz identičan današnjemu, ali im je dio jezičnog sadržaja u prošlosti uz opće imao i specijalizirano značenje (crkveno nazivlje).

Mnogi su nazivi promijenili dio značenja, odnosno umjesto staroga zadržali samo prilagođeno opće značenje (*baštinik* 'nasljednik', *blažen* 'sretan, radostan'), neki su potpuno nestali ili je nestao jedan dio njihova strukovna značenja (*protivština* 'suprotnost', *pomanjkati* 'ponestati', *pomanjkanje* je danas 'propust', a nekad je nosilo značenje 'griješ, pogreška u odnosu prema Bogu, nedostatak').

4. Nazivi koji su se determinologizirali ili djelomično determinologizirali:

Jezični sadržaj u 18. stoljeću	Jezični izraz	Jezični sadržaj danas
'voljeti nekoga, ljubiti, prigrliti vjeru'	milovati	1. nježno prelaziti rukom po nekom dijelu čijega tijela, gladiti, 2. voljeti
1. pitati, obratiti se Bogu, 2. moliti	prostiti	1. tražiti milostinju; prosjačiti, 2. moliti, 3. tražiti od neudane žene, njezinih roditelja ili skrbnika pristanak na brak
'ostatak svetačkog tijela, odjeće ili stvari kojima se pripisuje ozdravljajuća moć, moći''	kosti	samo u N jd kost anat čvrsto, tvrdo tkivo čovjeka i većine kralježnjaka, sastavljeno od organskih tvari i kalcijevih soli, koje s mišićima tvori čvrstu i gibljivu strukturu organizama
'sakrament kojim se prima oprostjenje od grijeha i učlanjuje u crkvenu zajednicu, djelo kojim se krsti	krst	ovaj oblik postoji u rječniku, ali se upućuje na riječ križ koja nema značenje 'krštenje'
znak križa, 2. značenje svete mise, 3. čudo, 4. blagoslovljena voda	zlamenje	danas znamenje od znamen 'biljeg, znak, simbol'
'tanka kamena ploča na kojoj je uklesano deset Božjih zapovijedi'	daska	1. ravan komad drveta ispiljen po dužini trupca kao sirova građa za uporabu ili finalnu proizvodnju... 2. naprava u obliku komada daske: jelova ~...
'posuda koja se upotrebljava kod prikazivanja mise; simbol muke, trpljenja, ljudske sudbine'	čša	1. staklena posuda koja služi za piće, 2. sadržaj čaše...

U ovu skupinu ulaze nazivi koji su izgubili ili proširili dio jezičnog sadržaja, odnosno izgubili specijalizirano značenje (determinologizacija) i postali riječi općega jezika.

U odnosu na današnje crkvene nazive višeznačni nazivi mijenjali su opseg značenja na dva načina: a) sužavanjem i b) proširivanjem.

Proširivanjem opsega značenja dolazi do dodavanja novoga značenja nazivu koji ima samo specijalizirano značenje (*proštenje, desetina*), a sužavanjem naziv odbacuje specijalizirano značenje (determinologizacija) i postaje riječ općega jezika (*daska, čša, krst*).

7. Nazivi koji su postali historizmima

U ovu skupinu ulaze crkveni nazivi koji su do danas nestali iz aktivne uporabe, a bili su uobičajeni u 18. stoljeću. Među ove historizme uvrstavamo nazive koji nose isključivo specijalizirano značenje u 18. stoljeću: *nepomnja* 'nehaj, nemar u odnosu na molitvu', *obsluživati* 'ispuniti zavjet, zakletvu, obvezu prema Bogu', *iskarnji* je 'bližnji', *sobstvo* dolazi u katekizmima u značenju 'osoba, osoba u Presvetom Trojstvu' (od stsl.

sobъstvo = lat. Substantia, 'bivstvo, osoba'). *Ponukovati* je glagol koji dolazi u tekstovima katekizama u značenju 'poticati, ohrabrivati, nagovarati, poučavati', odglagolska imenica *ponukovanje* znači 'nekoga poučiti kršćanskom nauku, pouka, spoznaja'. Pojavljuje se i kao pridjev *ponukovan* 'potaknut, poučen'. U obliku *ponukovati* ne može se pronaći u suvremenim rječnicima.

8. Zaključak

Uvidom u staru katekizamsku literaturu otkriveni su slojevi jezična bogatstva koji svjedoče o visokoj razini znanstvene pisane komunikacije na hrvatskom jeziku 18. stoljeća. Zato možemo reći da je, u ovom slučaju, hrvatska dijakronijska leksička osnovica izgrađena na temelju jednoga dijela crkvenih naziva. Poveznice sa suvremenim standardnim jezikom nedvojbeno postoje jer su ugrađene u dio značenja crkvenih naziva suvremenoga znanstvenog stila.

Do sada je u lingvističkim analizama prevladavalo mišljenje da su naši autori katekizamske literature u prošlosti bili prinuđeni stvarati velik broj novotvorenica. Međutim, ovdje je razvidno da novotvorenih naziva nema tako mnogo, a nazivi koji se rabe u 18. stoljeću dobro su poznati autorima toga vremena. Autor koji piše početkom 18. stoljeća koristi isti naziv za isti jezični sadržaj pridružen istom jezičnom izrazu kao i autor krajem 18. stoljeća. Autori nemaju uvijek potrebu stvarati nove nazive jer velik dio već postoji u sustavu hrvatskoga nazivlja određenoga specijaliziranog područja. Jezične mijene uzrokovala su da su se ti nazivi promijenili do danas na više načina, a manji dio je nestao. Zato je dio naziva danas nepoznat. Velik dio naziva nije promijenio ni jezični izraz ni jezični sadržaj. Drugi dio naziva promijenio je samo izraz, a nije sadržaj (*propovijed, došašće, križ...*), treći dio naziva zadržao je izraz, ali je sadržaj proširen (*desetina, baštiničnik, uboštvo...*), četvrti dio naziva se determinologizirao (*čaša, milovati, prositi...*). Nazivi koji su postojali tijekom 18. stoljeća rabili su se za potrebe znanstvenog stila crkvenih tekstova. Navedene promjene u semantičkoj strukturi povijesnih naziva nisu drugačije od onih koje se pojavljuju danas. To znači da je crkveno nazivlje tijekom 18. stoljeća pripadalo funkcionalnom znanstvenom stilu hrvatskoga jezika. Navedeni primjeri u radu upućuju na potrebu daljnjih istraživanja usmjerenih ka standardizaciji stručnog nazivlja u povijesnom kontekstu hrvatskoga jezika i proučavanje drugih neknjiževnih tekstova kojima bi se pratilo značenje crkvenih naziva u dijakronijskoj perspektivi.

Izvori

Babić, Toma (1736) *Cvyt razlika mirisa duhovnoga*, Mleci.

Bačić, Antun (1732) *Istina katolicsanska...*, Budim.

Enciklopedijski teološki rječnik (2009) ur. Aldo Starić, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Filipović, Jerolim (1750, 1759, 1765) *Pripovidagnie Nauka Karstjanskoga/sloveno, i u razlikaa govoregnja razdiglieno po Jerolimu Filipovichiu*, 1. dio 1750.; 2. dio 1759.; 3. dio 1765. Mletci.

- Grgić, Inocent (1750) *Nauk kerstjanski obilan...*, Mleci.
- Gričić, Ivan. (1707) *Puut nebeski...*, Venecija.
- Hrvatski jezični portal, <http://hjp.novi-liber.hr/>, posjet 12. studenoga 2013.
- Hrvatska jezična riznica, <http://riznica.ihj.hr/philologic/Cijeli.whizbang.form.hr.html>, posjet 14. prosinca 2013.
- Kanižlić, Antun (1773) *Mala i svakomu potribna Bogoslovica*, Ternava.
- Leaković, Bernardin (1798) *Nauk od poglavitih stvari kerstjansko-katolicsanskih*, Budim.
- Mulih, Juraj (1754) *Duhovna pisanicza...*, Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga jezika (2000) ur. Jure Šonje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža: Školska knjiga, Zagreb.
- Velikanović, Ivan (1788) *Uputjenja katolicsanska*, 1. knjiga 1787.; 2. knjiga 1788., Ossik.

Literatura

- Brozović, Dalibor (2008) *Povijest hrvatskoga književnog i standardnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bukovčan, Dragica (2009) *Od teorije do prakse u jeziku struke*, Školska knjiga, Zagreb.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2002) „Blago jezika slovinskoga J. Mikalje ishodište hrvatske leksikografije”, *Forum: mjesečnik Razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 41, 73[74!], 7/9 (srpanj/rujan), 1068–1077.
- Hoško, Franjo Emanuel (1985) *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Salezijanski provincijalat Susedgrad/ Zagreb, Samobor.
- Hudeček, Lana i Mihaljević, Milica (2009) *Hrvatski terminološki priručnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Kolenić, Ljiljana (1998) *Riječ o riječima: iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. Stoljeća*, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek.
- Kovačević, Marko (1998) *Hrvatski jezik između norme i stila*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Krumes-Šimunović, Irena (2012) *Hrvatska crkvena terminologija 18. stoljeća*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Osijeku.
- Moguš, Milan (2009) *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, treće prošireno izdanje, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Pederin, Ivan (1971) „Pojam jezičnog i književnog standarda kod bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina”, *Kritika*, 4, 4, 17, 211–224.
- Picht, H. Draskau, J. (1985) *Terminology: An Introduction*. The University of Surrey, Surrey.
- Povijest Hrvata, Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskoga rata* (2005) ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, knj. 2., Školska knjiga, Zagreb.

- Ptičar, Adela (1998) „Neknjževni tekstovi 18. stoljeća”, *Riječki filološki dani*, ur. Marija Turk, Rijeka, 347-352.
- Raffaelli, Ida (2009) *Značenje kroz vrijeme*. Poglavlja iz dijakronijske semantike, Disput, Zagreb.
- Šetka, Jeronim (1976) *Hrvatska kršćanska terminologija*, Franjevački provincijalat Provincije sv. Otkupitelja i Nadbiskupski ordinarijat u Splitu, Split.
- Temmerman, Rita (2000) *Towards New ways of Terminology Description, The sociocognitive approach*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Vončina, Josip (1992/1993) „O povijesti hrvatske književnojezične norme”, *Filologija* 20-21, 529–538.
- Vončina, Josip (1997) „Terminologija humanističkih znanosti u hrvatskoj leksikografiji 18. stoljeća”, *Radovi Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža*, 4, 6, 9–16.
- Znika, Marija (1973) „O standardnosti jezika u Urbaru za Slavoniju iz 1738. godine”, *Filologija* 7, 239–245.

Popis kratica

- PN Ivan Grljić, *Puut nebeski*, 1707.
- IK Fra Antun Bačić, *Istina katolicsanska*, 1732.
- CR Toma Babić, *Cvyt razlika mirisa duhovnoga*, 1736.
- NK Inocent Grgić, *Nauk kerstjanski obilan*, 1750.
- DP Juraj Mulih, *Duhovna pisanicza*, 1754.
- PNK Jerolim Filipović, *Pripovidagnie Nauka Karstjanskoga / sloxeno, i u razlikaa govoreg-
nja razdiglieno po Jerolimu Filipovichiu*, 1. dio 1750.; 2. dio 1759.; 3. dio 1765.
- MB Antun Kanižlić, *Mala i svakomu potribna Bogoslovica*, 1773.
- UK Ivan Velikanović, *Uputjenja katolicsanska*, 1. knjiga 1787.; 2. knjiga 1788.
- NOP Bernardin Leaković, *Nauk od poglavutih stvari kerstjansko-katolicsanskih*, 1798.

SUMMARY

Irena Krumes Šimunović

18th CENTURY ONE-WORD ECCLESTIASTICAL TERMS IN THE DIACHRONIC PERSPECTIVE

In this paper we deal with a great number of familiar, but also outdated Croatian ecclesiastical terms that were used throughout the history. The terms were excerpted from a representative corpus of catechisms in the Croatian language printed in the 18th century.

The chosen corpus of catechisms comprises printed texts by respectable and influential Croatian authors, written in the period from the beginning until the end of the 18th century, which were widely read on the territory of Croatia. The authors were born in different parts of Croatia – in Slavonia, Zagorje and Dalmatia – but they used and consciously chose a similar literary-linguistic stylization. The catechisms were written during the period when Croatian counties were ruled by different political and administrative authorities. In this paper the catechisms are seen as textbook literature for Catholic catechism where the literary style is dominated by the scientific style. In order to demonstrate the usage norm in catechisms from the 18th century we follow the development of the excerpted ecclesiastical terms from the diachronic perspective. The accompanying table displays their usage from the diachronic perspective.

Certain variations among the examples provided in the text were also noted. The comparative analysis of the terms and of the meanings of the historical and contemporary terms enables us to identify the particularities in the semantic relations of ecclesiastical terms. The semantic structure of ecclesiastical terms indicates that their use in the 18th century was functional, but also that certain differences existed. Ecclesiastical terms are divided into five groups on the basis of the characteristic properties of form and meaning: terms the meanings of which have not changed over time, terms the meanings of which are different from their original meanings, terms the meanings of which have been broadened or narrowed, terms that are no longer terms, and terms that have become historicisms.

Key words: *ecclesiastic terms; vocational language; history of the Croatian language; catechisms; 18th century*